

ՎԱՆԱՅ ԾՈՎՆ

Դիտուած է որվանայ ծոփն տարուէ տարի աւելի կը լեցուի և կ'աճի. երբեմն չոր տարիներու պատճառաւ աճումը կը դադրի, ինչպէս որ որոշ կ'իմացուի իր հիւսիսային արեւելեան փանցը վրայ, որ ընդհանրապէս տափարակ են. բայց յետոյ նորէն իր բնական ընթացքը կը սկսի. վանայ ծոփն ատենօք աւելի շատ կ'զղի ունէր. ստորոտնին ջրով պատած թերակղզիներ՝ քիչ քիչ կ'զղի կը դառնան, կամ բոլորովին կ'ընկղմին: «Վանայ ծերերը կը հաստատէին, կ'ըսէ Պ. Շգրէքըր, որ լճակին հիւսիսային արեւելեան ափունքէն անցնող ճամբան՝ ջրոց աճմանը պատճառաւ՝ երթալով դէպ 'ի ներս քաշուեր է. քսան, երեսուն տարուան երկու տասարդներ ալ նոյնը դիտած են»: Արճէլ աւանը զրեթէ ջրոյ տակ է. նմանապէս Ատէլճիվազ (Արծկէ) ալ նոյն սպառնալեաց տակ է. արդէն պատերն կէս մը ջրով ծածկուած են.... Լճին ջրերն կամաց կամաց վանայ քաղաքին կը մօտենան. զանիկա չըջապատող տափարակ երկիրներն ճախճախուտ դարձած են. ձկնորսները իրենց կարթերը կը կապեն՝ ալեաց կուլ եղած ծառոց կոճեղաց. հորերու ջուրն խմելու աղէկ չիգար, և տուներու հիմը դնելն շատ դժուարին է.... Ուսկից առաջ կու գայ ջրոց աճումն և մակերևութին բարձրանալն: Պ. Շգրէքըր նախ և առաջ կը դիտէ որ՝ լիճն շատ վտակներ ընդունելով՝ զորոնք անդադար կը հոսեն լեռանց աղբիւրք, յայտնի ելք մը չունի. ջրոց գոլորչիացումն ալ շատ քիչ է՝ մակերևութին բարձրութեանը պատճառաւ, որ է 1625 մեզր:

Վանայ ծոփն, Հայոց Տոսպն, Յունաց Թոսբիդիս, արդեօք հիններուն ըսածին պէս ստորերկրեայ ջրանցքներով կ'երթայ Տորոս լեռանց անդիի կողմը Տիգրիսի աղբիւրները սկզբնաւորելու: Յայտնի է որ այս գետիս սկիզբն՝ այն լեռանց հարաւային կողմն է, որոնց հիւ-

սիսային ստորոտն կ'ուղղուի վանայ ծովէն, մեծ աղբիւրներէ և դրեթէ գետերէ առաջ գալով:

Երկրին մէջ աւանդութիւն մը կայ, թէ ատենօք լճին ջուրն՝ հարաւային ափանց վրայ տեսնուած ծակէ մը անդունդի մը մէջ կը թափի եղեր: Թափառական հովիւներ, հետաքրքրութեամբ կերպով մը կը խցեն ծակը. քանի մը օր ետքը գալով չեն գտներ՝ վասն զի ջուրն ծածկեր է եղեր զայն, և հետզհետէ աճեր է:

Վանայ լճին ջուրն շատ բորակ և ածղային թթուտ կը պարունակէ. ասկէ կ'իմացուի որ ըմպելի չէ. շատ աղէկ կու գայ լաթ լուայու և շուտով կը հանէ աղտերը. դժբաղդարար իր դպած նիւթերը կը գունաւորէ. հարկ կ'ըլլայ որ լաթերը անով լուալէն վերջը, թեթեւ մը սապոնուին և քիչ մը ջրհորի կամ գետոյ ջրէ անցուին:

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆՔ

Յաղկանց քոյրէն պատճառաւ դէպքեր ոչ մասեր: — Տըքոր Հիւէ-Տէրրէ 1866ին փետրուար ամսուն մէջ ամուր կազմուածքով երիտասարդի մը քով կանչուեցաւ որ հիւանդութեանը հոգ տանի. այս երիտասարդը առջի օրը ողջ առողջ պառկեր էր՝ ու երկրորդ օրը թմրած յօգուածներով, գլխուպտոյտով և սրտի խառնուկով արթնցեր էր. 'ի վերայ այսր ամենայնի ուղեր էր անկողնէն ելլալ, բայց հազիւ թէ քանի մը քայլ առեր էր՝ հարկ եղեր էր նորէն անկողին մօնել:

Անսովոր էին հիւանդին կրած զգացմունքները. երբ գլուխը բարձին կու տար և աչքերը բաց կը բռնէր, քիչ կը նեղուէր. բայց անմիջապէս որ աչքերը կը գոցէր ու պզտի շարժումը մը կ'ընէր, մէկէն ծովու պատճառած տկարութեան նման նեղութենէ մը կը բռնուէր: Այս վիճակը երկու օր տևեց առանց աղէկ-

նալու. վերջապէս տոբզորը խցին կահ-
կարասիքի մը վրայ ամանով մը ճերմակ
բարդ յակինթի փունջ մը տեսաւ, զոր
մէկէն դուրս հանել տուաւ. յետոյ խու-
ցը աղէկ մը հովահարելով՝ օդը փոխել
տուաւ, ու հիւանդը մէկէն աղէկնալ
սկսաւ: Սակայն կատարեալ առողջու-
թիւնը միայն քանի մը շաբաթ ետքը
կարող եղաւ նորէն ձեռք բերել, ու
տկարութեան նշանները ծանր ծանր
անյայտ եղան:

Տոբզոր Պուլան ծաղիկներէ պատ-
ճառած թունաւորման ու մահուան
դէպք մը կը պատմէ: Երիտասարդ
օրիորդ մը որ ամառ ատեն խնկիէն գնա-
ցած էր բնակելու, անանկ ծաղիկ կը
սիրէր, որ իր պառկելու սենեակը՝
ձմեռնային ջերմանոց կը նմանէր: Սա-
կայն անխոհմը շուտ մը ջղային ախտէ
մը բռնուեցաւ, որ իրեն մեծ անհան-
գըստութիւն կու տար, վերջի աստիճանի
շատխօսութիւն մըն ալ առթելով ու
ջերմն ալ միշտ երթալով կ'աճէր վրան:
Տոբզոր Ռոստան Բարիզ տանել տուաւ
զինքը, ուր ութ օրէ ետքը ըղբղի հի-
ւանդութեամբ մեռաւ:

Ահա դարձեալ ծաղկանց մահաբեր
յատկութեան ուրիշ զարհուրելի օրի-
նակ մը:

1833ին գիշեր մը, կ'ըսէ Սամ, մինչ-
դեռ ես Տոբզոր Լըֆրանքի հետ կը խօ-
սէի Թիւյրի պարախաղի մը մէջ, յան-
կարծ տեսնամ որ տոբզորը գոյնը նե-
տելով հեռացաւ: Կարծեցի որ յանկար-
ծական հիւանդութիւն մը եկեր էր
հռչակաւոր վիրաբուժին վրայ. բայց
նա դառնալով յանկարծ բռնեց թևէս
ու մարաջախտներուն սրահէն դուրս
հանեց զիս: Այն ատեն քիչ մը հան-
դարտելով ըսաւ ինծի. « Թէ որ դու
մորթիս տակը ըլլայիր՝ ինծի պէս կ'այլ-
այլէիր: Երիտասարդ խաթուն մը տե-
սայ որ զուարթութեամբ իր նոր կար-
գուած էրկանը հետ կը պարէր. արդ
ես համոզուած եմ որ այն կինը իր առ-
ջի էրիկը սպաննած է: Ամուսնական
վիճակին մէջ էրկանը երազած երջան-
կութիւնը պարապի ելլելով, շատոն.

ցուրնէ խեղճին առողջութիւնը շատ
տկարացած էր. առաւօտ մը անկողնոյ
սենեկին մէջ մեռած գտնուեցաւ, զոր
առջի գիշերը կնիկը՝ հանդէսի մը պա-
տուակաւ, ծաղիկներով լեցուցեր էր,
և զլիաւորապէս յակինթներով: Ի
սկզբան անխոհմութիւն մը կարծեցի,
բայց յետոյ յիշեցի որ քիչ մը ժամա-
նակ առաջ այս կնկան ներկայ գտնուե-
լով ծաղիկներու միջոցաւ թունաւորման
դէպք մը պատմեցի, և իմացայ որ բուռն
կիրքի մը պատճառաւ յանձնառու ե-
ղած էր այդ կնիկը անլուր եղեռնագոր-
ծութեամբ մը արդի էրկանը հետ հարս-
նանալու: Այս երկրորդ էրիկը եղածին
վրայ կասկած մը չունենալուն՝ ոգւով
չափ կը սիրէ այդ թունաւորիչ կնիկը:
Ելիր երթանք, ըսաւ խստութեամբ մը,
վասն զի կը վախնամ որ չըլլայ թէ իմ
բուռն բնաւորութիւնս գայթակղութիւն
մը առթէ »:

Իրեն ինչուան կառքը ընկերեցի ու
յետոյ նորէն պարախաղին սրահը դար-
ձայ, ջանալով միտքս զբաղեցնել որ
մոռնամ այն քստմնելի զգացումը՝ զոր
անգութ դէպքը յիս ազդեց:

Ինչ եւ երազք: — Մարդոց մեծա-
գոյն մասը կ'երազէ, և մարդուս կենաց
մեծագոյն մասը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ
երազ: Բայց երազը ինչ է: Toutes son-
ges sont mensonges կ'ըսէ գաղղիացի
առածը: Սակայն ըստ Պաքոնի և Շէքս-
բիրի ասանկ չէ: Շատ բան մեզի կը
մնայ սորվելու ասոնց նկատմամբ. ինչ-
պէս կու գան, ինչ կը նշանակեն, և
ինչո՞ւ համար կը դադրին: Երազը ամեն
ժամանակ մարդուս հետաքրքրութիւնը
գրգռած են, և ամենէն սուր միտք ու-
նեցողը ալ՝ անոնց խորհրդաւոր բնու-
թեանը վրայօք քննութիւններ ըրած
են: Սակայն մինչև ցայսօր երազոց ծանօ-
թութեանը այբուբենի մէջն ենք: Արիւ
տոտեւէն մինչև Պրուկէմ, փիլիսոփայք
երազոց վրայ այլ և այլ կարծիք ըրած
են, սակայն դեռ ևս ամենէն նախնական
խնդիրը անլուծանելի կը մնան: Արդեօք,
ըստ Արիստոտելի, քնոյ յարատե հետե-

ւաղքներ են, թէպէտ և շատ անգամ արթննալով չենք յիշեր: Կամ թէ, ինչպէս կը հաստատէ Պրուկէմ, միայն արթնութենէ առ քուն անցքին մէջ առաջ կու գան, և ասոր հակառակը՝ ի քնոյ յարթնութիւն անցքին մէջ: Արդեօք յատուկ են նաև կատուներու, այծերու, ձիերու, ոչխարներու և եղներու, ինչպէս է Պիւֆֆոնի կարծիքը: Միթէ միայն տղոց ու մարդոց վրայ տեղիք ունին և ոչ մանկանց վրայ, ինչպէս կը կարծէ Արիստոտէլ:

Կենդանեաց քշկուռելու ունեցած ներքին բերուելը. — Կենդանեաց հիւանդութիւններն արդարև շատ աւելի քիչ են քան զմարդկանցը. կամ մարդկանց շատերէն աւելի չափաւորութեամբ զարեւնուն, և կամ իրենց նիւթական և բարեկազմ մարմնոյն խառնուածքին պատճառաւ՝ շատ ենթակայ չըլլալով փոսակար ազդեցութեանց. ինչպէս աչտարակի ժամացոյց մը աւելի դժուարին է որ խանգարի քան թէ ստոլի մը. բայց ինչ ալ ըլլայ պատճառը, այս ստոյգ է որ կենդանիք բնութեան ներքին բերմանէ մը մղուելով, զարմանալի կերպով իրենց հիւանդութեան յարմար դեղերը կը գտնան, որոնք մերոնցմէ աւելի դիւրին, անփառ ու անվրիպելի են. ուսկից յայտնի կ'երևի թէ, ինչպէս գիպուածը չէր իրենց ճարտարապետը, նոյնպէս և ոչ ալ զիրենք պահպանողը: Բայց ամենէն զարմանալին այն է, որ իւրաքանչիւր կենդանի ոչ միայն իր առանձին դեղն ունի՝ մէկալնոնցմէ տարբեր, այլ և առանց փորձառութեան ալ կը ճանչնայ զայն, կը փրնտէ և ճիշտ պէտքին կը գործածէ: Բայց զարմանալին այն չէ միայն որ կենդանիք բռնուած հիւանդութիւններէն գիտեն հոգալ իրենք զիրենք, այլ գիտեն նաև ապագայ հիւանդութեանց ալ առջին առնուլ: Որուն համար յարմարագոյն տեղեր կը փնտռեն. առանց վախնալու նաև ամենահեռաւոր երկիրներ կը պանդրել տին, ինչպէս հիւսիսային Սկիւթիոյ ծոցերը. և խստաշունչ ձմեռէն փախչելու համար՝ ինչուան Եթովպիա կ'երթան: Չկունք մերթ ծովուն խորերը կ'ընթանան և մերթ եզերքը կու գան փոխելով բնակութիւննին, ինչպէս կ'ընեն մեծամեծք ըստ փոփոխման եղանակաց: Չկանց մէջ կան շատեր ալ որք տաք ծովերէ Եւրասիան Պոնտոս կ'անցնին և Եւրասիանէն ալ տաք ծովեր: Եւ որովհետև տկարը զօրաւորներէն առաջ կը զգան օդոյ անբարեխառնութիւնը, անոր համար նախ տկարը կը ճանապարհորդեն, ինչպէս վահանաձկունք օգոստոսի՝ իսկ դոնք սեպտեմբերի մէջ: Եթեառնիկը Ափրիկէ կ'անցնին մեր կլիմայից սառոյցքէն ազատելու համար, իսկ լորամարդիք, տորտիկը և տատրակը ալ ունին ձմերելու համար իրենց զուարճալի երկիրներ:

ԲԱՆՍԱԼԻՔ

ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԵՐԵՒՈՒԹԻՅ

(Տես էրես 285)

570 Կարելի է կազերուն ծաւալման սահման մը որոշել. — Ոչ. որովհետև Զերմութեան հաւաքմանն ալ դեռ սահման մը որոշուած չէ:

(Կ'երևի թէ Զերմութիւնն կը լեցունէ զկազերը և անոնց հետ կը զուգադրի. ուրովհետև ինչուան հիմա որչափ աւելցուած է բարեխառնութեամբ աստիճանն, այնքան ալ աւելցած է կազին զանգուածն:)

571 Ինչ բան է Թնդանօթի վառօդն. — Խառնուրդ մ'է ամենամաքուր բորակի, ծծումբի և քիչ կրացեալ թեթև փայտի ածուղի:

(Այս նիւթոց չափերն կը զանազանին ըստ գաւառաց, և ըստ գործածուելու առթին: Օրինակի համար.

Բորակ. Ածուղ. Մծուղ.

Վառօդ որսի (գաղղ.)	78	12	10	= 100
» պատերազմի »	75	12 1/2	12 1/2	= 100
» ականի »	65	15	20	= 100
» ականի (անգղ.)	76	15	9	= 100

Ածուղն և բորակն կազեր կը հանեն, ծծումբն ալ կ'աճեցունէ կիզումը:)

572 Ինչո՞ւ համար Թնդանօթին վառօդն հատաւոր է. — Բռնկելի վառօդն արուեստով հատաւոր կ'ընեն, որ զանգուածն շատ